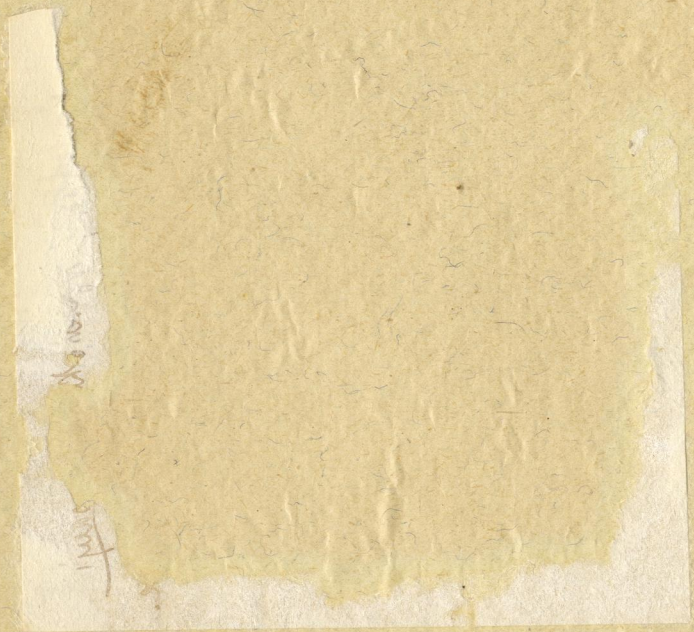

4(c)Y-54

2p. 48

Φ / I / 11-776

~~9469~~

ПРИЧИНКИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ.

Імена і прозвища, якими відрізняють ся люди між собою, здавна признані немаловажним матеріалом як для фільольога для пізнання самої структури языка, так і для історика та етнольога. Історик віднаходить у них сліди певних історичних вандрівок, кольонізації, мішання народностей і боротьби соціяльних клас, а етнольоґ слідить по ним розвій певних національних та громадських інституцій і уподобань, еволюцію родинного та громадського житя, занять, ремесел і відповідних їм звичаїв та вірувань. Інтересна і дивна заразом річ, — каже один із новітших дослідників сеї теми, — що чоловік у своїм імію має такого товариша на все житє, що все йде біля нього з зачиненим наличником, товариша, що супроводить його від колиски до гробової дошки, 70, 80 літ, а якого значіня чоловік дуже часто не знає, якого правдиве лице перед ним закрите. А проте ми так старанно заховуємо того товариша, не дозволяємо, щоб його в чім будь укорочено, щоб від нього віднято або до нього додано хоч одну букву, яка для вимови навіть не мала би ніякого значіня. Оттак старанно дбаємо ми про зверхню оболочку та подобу, а малиб не дбати про внутрішній зміст і ядро, малиб ніколи не цікавити ся ним? ¹⁾

Не можна сказати, щоб у нас не цікавили ся іменами власними, але на жаль, як у многих иньших питаннях, так і тут діло

¹⁾ Prof. Albert Heinze, Die deutschen Familiennamen geschichtlich, geographisch und sprachlich. Halle a. S. 1903, стор. 3.

582/20

не поступило по за дилетантське філософоване та етимологізоване на тему поодиноких імен. Наукова робота над іменами, якої основи в Німеччині поклали Ферштеман, Потт, Штарк і інші, у нас не знайшла собі доси прихильників. Оскільки знаю, проф. Сумцов перший розпочав сю роботу, помістивши в січневій книжці „Кіевской Старини“ за 1885 рік невеличку (14 стор.), але цінну статейку „Малорусскія фамильныя прозванія“. Його слідом, та мабуть не знаючи його праці, пішов др. Вол. Охримович, який 1895 р. в „Житю і Слові“ (т. III, стор. 302—307) подав декілька інтересних уваг „Про сільські прозвища“ як перший уступ його „Знадобів до пізнання народніх звичаїв і поглядів правних“. Се, здасться, і все, що доси зроблено у нас на сьому полі.

А тимчасом матеріал для майбутнього робітника вже тепер набрався величезний. Поминаючи необмежено широке поле сучасного живого покоління ми маємо в опублікованих доси історичних архівних актах багатий матеріал, по якому можемо слідити еволюцію прозвищ, їх розвій і черговане. Які інтересні спостереження можна би тут зробити, се, надіюся, покаже й отсей мій причинок, у якому я хочу зібрати і освітити тільки дві три маленькі групи імен — а таких груп можна навибирати дуже багато.

Ми привикли здавна до того, що кождий чоловік має дві назви: одну індивідуальну, яку одержує при хрещенні або в загальні при якійсь символічній обряді, що вводить його в людську суспільність, а другу родову, що переходить із батька або з матери на дитину. Вже в тім дуалізмі являється нам образ скомплікованого суспільного розвитку; ми знаємо приклади давніх суспільностей, де чоловік задовольнявся одним одніським іменем. Такі приклади бачимо в найстаршій історії Жидів, Вавилонян, Асирійців, Єгиптян. У Греків уже в Гомеровських часах бачимо досить сильно зарисований дуалізм, тобто звичай називати чоловіка не лише його власним, але надто ще для відрізнення від інших із таким самим іменем, відповідно змодифікованим іменем його батька (отже Ахиль Пелієнко, Аянт Теламоненко, другий Аянт Оіленко і т. д.). Грецькі, латинські, а по троха й жидівські імена власні переняло християнство в свій календар і розширило їх по всьому світі як хресні імена; вони витиснули відповідні індивідуальні поганські (у нас славянські) імена, і своєю чергою послужили в модифікаціях, відповідних духови кожного язика, також для витворення цілого ряду родових прозвищ. Правда,

у германських племен для сього вжито переважно старих германських імен, — у нас се коли й стало ся, то хіба в дуже малій мірі.

Тим сильнійше розвив ся у нас иньший принцип, більше відповідний індивідуалістичній вдачі нашого народу, а власне принцип багатоіменности. Крім хресного імени кождий чоловік у селі одержує ступнево різні назви: поки дитиною, він має прозвище від імени або прозвища батька або матери (особливо коли вона вдова), отже Івась Михайлів або Михайлишин, або Івась Ковалів або Ковалишин і т. и. Се прозвище нераз прилипає до нього, але дуже часто йому задля особистих прикмет, роду занятя або якоїсь випадкової пригоди надають іще одно, його власне прозвище, за яким іде в забуте його батьківське чи родове прозвище. Отже вийде замість офіційально записаного в метриці Івана Коваля — Іван Кривоклубий або щось подібне¹⁾. Таке третє прозвище в наших часах живе звичайно не довше свого властителя і вмирає разом із ним. Проте де в яких околицях, де в селі багато людей з одним родовим прозвищем, тай хресні імена повторяють ся стереотипово в кожній хаті, входить іще й третє прозвище (звичайно по батькові) і в офіційльні книги та акти, прим. Іван Сандуляк Лукина, тобто син Лукіяна. Та не так було давнійше, коли не було звичаю вести постійних реєстрів та метрик усеї людности, а списувано лише час від часу важніших людей (господарів, репрезентантів родин, вояків, то що) в реєстри. Тоді в кожній новій генерації виринали в таких реєстрах цілі ряди нових прозвищ — власне тих індивідуально придбаних, які таким робом ставали ся урядовими. Відси нераз виходили великі заплутанини, особливо коли ходило про справи земельної власности, яка держала ся в певнім роді: з урядових реєстрів не можна було тоді дійти нічого, і треба було конче на місці розпитувати старих людей, як називав ся батько, дід і т. д. даного чоловіка. Проф. Сумцов (ор. cit. 3) цитує інтересну

¹⁾ В. Охримович (ор. cit. 302—303) так пише про се: „Мешканці Верховини мають двоякі прозвища: урядові, котрими „пишуть ся“ в метриках і всіляких урядових книгах і письмах, і прозвища сільські, котрими „кличуть ся“ між собою. Не кождий Верховинець, а мало котра Верховинка знає своє урядове прозвище; натомість сільське прозвище знає кожде в громаді“. Не знаю, на скільки докладно передав д. Охримович сю обставину про Верховинців, але у Підгірян, спеціально в Нагуєвичах, тими неофіційними прозвищами не „кличуть ся“, хоча також кождий має його в громаді. Ним називають чоловіка лише поза очі, а назвати його так у розмові з ним, то іноді образить ся.

заяву одного козацького полковника про се діло. В р. 1667 у Полтаві зчинила ся якась бійка між козаками і Москалями. З Москви приїхав стольник Кікін, щоб розслідити справу, але даремно мучив ся порівнюючи прозвища козаків наведені в скарзі з полковим реєстром: багато козаків не сходило ся прозвищами. Тоді він попросив вияснення у полковника Витязенка, а сей відписав йому: „А що козаки прозвищами не сходять ся, так се тому, що у нас на Україні такий звичай, що люди називають ся ріжними прозвищами; у одного чоловіка три й чотири прозвища; по батькови, по тестеви, по тещі, по жінках прозивають ся, і ось чому одні й ті самі люди у воеводи в мужицькім реєстрі написані одними прозвищами, а у нас у полковім козацькім иньшими“ ¹⁾. Варто завважити при тій нагоді, що власне Запорозька Січ була одною великою кузнею таких свіжих прозвищ; значна частина людей, що знаходили тут собі захист, мала всякі причини заховати від світа свої давні, родові прозвища і надати собі нове; ми маємо на се документальні докази з XVIII в., але нема сумніву, що так було й давнйше.

Адміністрація світська й духовна повинна була здавна мати інтерес у тім, щоб закріпити родові прозвища, зробити їх незмінними і невідлучними від певного роду. В Німеччині се було зроблено ще в середніх віках, у XII—XIII в.; у нас перші проби такого письмального їх закріплення бачимо тільки в другій половині XVI віку, коли ще перед заключенем Люблинської унії Польща взяла ся господарювати у нашій землі по своєму. В р. 1564 ухвалено було на соймі в Люблині зробити докладну ревізію всіх королівщин на українських землях, і потім повторити такі ревізії що п'ять літ. Колиб ся ухвала була виконана як слід, то хоч для одної частини наших земель, а власне для тої, що не перейшла в руки приватних властителів, а лишила ся коронним добром, було би зроблено початок того, що теперішні держави завели яко державну перепись (конскріпцію). Але польська адміністрація не здобула ся на се. Одно те, що для ревізійної комісії не було виробленої докладної інструкції, так що вона одні староства описувала так, а иньші инакше, в одних подавала назви господарів, а в иньших тільки цифри доходів, які брала від них адміністрація, а по друге, що таких ревізій було всього дві, одна 1564—66, а друга 1570, тай то ся друга

¹⁾ Соловьевъ, Исторія Россіи, т. XII, стор. 12—13.

²⁾ Heinze, op. cit. 4.

вже майже зовсім не реєструвала осіб, а обмежила ся на цифри доходу.

Властивий початок закріплення родових назв зробило духовенство. У нас, скільки знаємо, перший Петро Могила наказав православному духовенству вести метрики вроджених, зашлюблених і померших¹⁾; у Галичині з більшим натиском зробив се єпископ Осип Шумлянський, видавши 1687 р. свою „Метрику“, де дає інтересну інструкцію для сільського духовенства, як має сповняти свій душпастирський уряд²⁾. Одначе найбільша часть метрик ведених від того часу протягом цілого століття не має для нас ніякої вартости, бо душпастирі записували в них тільки самі імена хресні, зовсім ігноруючи родові і всякі иньші прозвища. Тільки від 1772 р., коли галицька Русь перейшла під Австрію, датуєть ся й правильне веденє реєстрів усеї людности, отже й закріпленє тих родових прозвищ, які застала тодішня адміністрація.

Порівнюючи ті новочасні прозвища, законсервовані в метриках і різнородних урядових реєстрах, із тими, які заховали нам польські ревізії та акти з XVI в., можемо завважити деякі інтересні явища. Поперед усього нема сумніву, що маса прозвищ, якими тоді називали ся наші селяни, живе й доси, хоча трапля-

¹⁾ Єпископ Осип Шумлянський у передмові до своєї „Метрики“ з р. 1687 вище: „Возмизжъ собѣ Требникъ великій Могиланскій, а тамъ обачишъ при концѣ книги тѣмъ на картѣ вкѣ. выразнѣю в тѣмъ наѣкѣ“.

²⁾ „Укажетъ ли потреба — читаето там — доведати ся, кто кого и котрого року, мѣсяця и дня родил албо крестил, що за кумове были, кто з ким и яко зостаєт либо в плотском, либо в духовном сродствѣ албо повиноватствѣ, вейзрѣвши в метрику snadне доведаетъ ся. Задаст ли кто кому (яко то бываетъ въ свѣтѣ), неучтивость ложа, удай ся до метрики, и вывести ся можешъ“. І далі згадуючи про давнйші часи Шумлянський пише: „Правда, же пред небожчиком блаженнои памяти Петромъ Могилою якось ся была книга тая затлумила въ Россіи нашої, але не див, знать, для великого там-тыхъ часов на церковъ божію преслѣдованя, бо не тылко не мѣл другій часу тогды в метрику кого вписовати, але и церкве не единъ отбѣгати му-сѣлъ, а за тымъ при утраченю церкве му-сѣли и метрики гинути. Але в Богу зешлый преосвященный архієпископъ и метрополита Кієвскій Петръ Могила, презрѣвши ся добре в порядкахъ духовныхъ и чину церковномъ дойзрѣлъ и того добре, же духовенству нашему російскому яко наука и інформація о сакраментяхъ святыхъ, такъ и метрика есть необходимая, для чоґо в р. 1642 мця декаврія дня 16 мѣлъ в Кієвѣ в церквѣ св. Софіи катедралнои митрополитанскои соборъ духовный, на которомъ все то, що в великомъ Требнику єстъ паписано, ухвалено, принято и постановлено, „абы метрику книжку кождый священникъ мѣлъ в церквѣ своей“.

єть ся часто, що прозвища колись дуже розповсюджені тепер являють ся рідко, і навпаки, широко розповсюдили ся деякі прозвища нові або рідко вживані в XVI в. Се певне в дуже малій мірі можна покласти на карб вимираня одних родів, а буйного розросту иньших; далеко правдоподібнійше допустити, що члени одного й того самого роду з часом прибирали ріжні прозвища і що, значить, сама структура й популярність прозвищ залежала від певної моди, а в дальшій лінії від певних історичних та громадських обставин, що породжували її. До таких вимираючих, вийшлих із моди прозвищ, що колись були широко розповсюджені, належать також ті три групи, про які хочу говорити далі, а власне прозвища, яких перший відмінок є другим відмінком одиничного числа прозвища батька або матери, (прим. Іван Кривого, або Максим Возної), далі прозвища, яких перший відмінок є першим відмінком імени або прозвища батька або матери переведеним при помочи відповідного прикметникового суффікса на число одиничне середнього роду, отже прим. Іван Романча, Хведір Грицевя (Гриць, прикметник Грицев + я, анальоґічно до гуся, теля), а в кінці прозвища, яких перший відмінок являєть ся другим відмінком числа множного форми другої, отже Іван Романчат, Хведір Грицевят.

Щоб зрозуміти вагу й інтерес спеціального огляду сих трьох груп прозвищ, досить буде пригадати, що ані проф. Сумцов, ані д. Охримович у своїх розвідках не вказують ані одної з тих форм, хоча проф. Сумцов групуючи зібрані ним назви (на жаль він не цитує жерела, звідки взяв свій матеріал, ані способу, як він збирав його) після укінчень розрізняє 34 групи; розумієть ся, що простудіюване того матеріалу, який опубліковано лише в шістьох томах „Жерел“ видаваних Наук. Тов. ім. Шевченка, може значно побільшити число тих груп. Д. Охримович оперує знов матеріалом узятим із одної маленької закутини карпатських гір, із сіл Сенечола та Вишкова, стрийського пов., і його виводи показують хиба одно те, що прозвищ вичислених висше трьох типів у тих селах тепер нема. Але найкращим доказом, як дивною і непривичною для нашого вуха видаєть ся особливо третя з вичислених висше форм, служить та обставина, що д. Томашівський у своїм виданню актів з 1648—49 років, хоч що кроку стрічав ся з такими назвами в тексті актів, усе таки вважав їх якимись помилками, і в покажчику завсїди замінював форму третю — другою; хоча в відповіднім місці тексту виразнісінько стояло прим. Wasil Andryczat (IV, 214), Daniło Maximeczat

(IV, 215), Jartym Ryczeniāt (IV, 217) і т. д., він у показчику передає відповідні прозвища формами Андрича, Максимча, Риченя.

Заки перейду спеціально до роздिवлення згаданих трьох груп прозвищ, позволю собі подати деякі уваги, що допоможуть нам зорієнтувати ся в цілій масі тих дивних, а так глибоко в людській вдачі вкорінених витворів живого слова. Проф. Сумцов у своїй статті розрізняє ось які групи прозвищ по їх, так сказати, змісту :

1) витворені з особистого, себто хресного імени родичів, батька або матери, найчастійше батька, або через батька від особистого імени діда, прадіда ;

2) витворені від назви місцевости, і то або первісної, звідки прийшов даний рід, або нової, де він живе ;

3) витворені від визначних прикмет фізіономії або характеру ;

4) витворені від ремесла та занятя ;

5) витворені від числівників ;

6) витворені від звірів і 7) від рослин ;

8) витворені від назв страв ;

9) витворені на основі певних історичних споминів ;

10) витворені під впливом гумору та насмішки ;

11) прозвища, що показують чужоземне, татарське, румунське, німецьке, московське походжене предка даного роду. (Пор. cit. стор. 5—12).

Ся схема певно не вичерпує всіх можливих груп українських прозвищ, а особливо перша група обмежена далеко не докладно. Др. Охримович, обмеживши ся на далеко тіснійшу територію, але за те маючи можливість схопити *in flagranti* сам процес творення прозвищ по за сферою офіціальних, отже той процес, який у повнім розгарі бачимо в XVI і XVII в. скрізь по Україні, додає в ньому пять систем, а власне :

1) систему матерню, де дитина, шлюбна чи нешлюбна, одержує прозвище від матери, і то або від імени хресного матери (Оленич, Марич, Феніч), або від прозвища матери, або від імени батька через посередництво матери (Павлишин, Пикалишин) ;

2) систему родову, де дитина одержує прозвище по найстаршій члені роду, отже по дідові або бабі (знов чотири форми : прозвище від маминої матери, від татого тата або від маминого тата або татової матери) ;

3) систему батьківську, де дитина дістає прозвище від батька і то або від його імени хресного, або від його прозвища;

4) систему ґрунтову, де людина дістає прозвище від тої особи, на якій ґрунті жиє і газдує (головно пристаї та приймичі), і

5) систему індивідуальну, до якої входять групи 3—11 поділу проф. Сумцова.

Переходячи тепер до спеціальних уваг про прозвища зібраних мною форм завважу поперед усього, що я вибрав їх із Люстрацій Королівщин з р. 1563—66, опублікованих проф. М. Грушевським у томах I—III Жерел до історії Руси, з „Реєстру злочинців сяніцького гроду 1554—1638“, опублікованого проф. Освальдом Бальцером ¹⁾, та з актів до історії років 1648—1649, опублікованих С. Томашівським як IV і V томи тих же Жерел ²⁾. Розширити свої пошукування на иньші часті Люстрацій з XVI в. опубліковані в Арх. Югозап. Росії та на томи *Aktów grodzkich i ziemskich* я не мав змоги, та думаю, що висновки, які б можна добути з роздивлення тих публікацій, не змінять того, що прийдець ся мені сказати на підставі зібраного мною матеріялу.

ПЕРШИЙ ТИП.

Переходячи до визначених мною типів прозвищ найкотше забавлю ся при першій групі. Прозвищ сеї групи дуже мало і вони переважно ясні що до свого походження; акти подають часто відповідні додатки, що вказують нам жерело прозвища. І так міщани в Струсові називають ся один Chwedko Dolinskiego pasinek (IV, 199), отже коли з часом відпало слово „пасинок“, що означало семейні відносини Хведька до його вітчима, то при Хведьку могло лишити ся саме прозвище Хведько Долинського. Так само другий струсівський міщанин зветь ся Andrus zięć Krywoho (IV, 199), де прозвище „Кривого“ вже на

¹⁾ *Materyały historyczne*, wydawnictwo Towarzystwa Historycznego we Lwowie. Tom I. *Regestr złoçczyńców grodu Sanockiego 1554—1638*, wydał Oswald Balzer We Lwowie 1891.

²⁾ З жалем завважу тут, що в другім томі своєї публікації (Жерела V) д. Томашівський, очевидно не підозріваючи наукового інтересу, який може лежати в студіюваню прозвищ, переважно попропускав їх і тим ушербив наукову вартість своєї книги.

стілько затвердло, що в урядовім польськiм актi йому не дають польськoї форми. Так само ясне ще походжене прозвища дарахiвськoго селянина Onysko Krywoho syn (Ж. IV, 200). Натомiсь позбавленi того, так сказати, пупа прозвища такi, як Hrycz Nagornego з Пiкулич (Ж. II, 83), Woysiech Woznego з Вивлоки (Ж. II, 185), Wladko Woznego з Любачова (Ж. III, 239) та Bartolomeus Woznego з Чернева (Ж. V, 272). Що до вивлоцькoго Войцеха, очевидно Мазура (над долiшнiм Сяном) маємо ще цiкаву обставину, що в иньшiм мiсцi того самого документа він називається також Woysiech Kozak — очевидно він служив у козаках у якогось пана, i ся друга назва вже його особисте придбане, i з часом певно заступила мiсце першої.

Як бачимо, всi тi прозвища взятi вiд прозвища (чи то iндивiдуального, як Кривий, Возний, чи то льокального, як Долинський, Нагiрний) батька, брата чи вiтчима даної особи. За прозвищем стоїть виразне або забуте вже означене становища тої особи в родинi: син, пасинок, брат. Анальогiчнi появи бачимо i там, де прозвище йде по женськiй лiнiї. Таких прозвищ маємо в матерiялах iще менше, отже в Тарнавцi белзькoго староства Wasko Tymkowey (Ж. III, 196) i Iwan Waschey (ibid.), в Поздимири сокальськoго староства Hrycz Makarowey (ibid., 230), в Радружi любачiвськoго староства Wasyl Chominey (ibid., 267). Тiлько раз маємо ближше означене Fedko Kuzminey maż у Потиличi, тогoж стар. (Ж. III, 247). Придивляючи ся структурi тих прозвищ бачимо, що всi вони в основi своїй також мужеськi, але передають ся на дану особу через посередництво жiнки. Отже Тимко мав дочку, яку прозвали Тимкова; ся вийшла за муж не тратячи свого прозвища по батькови i передала його чи то своєму синовi, чи навіть своєму чоловікови, як се бачимо в Потиличi. Що прозвища Тимкова, Макарова, Кузьмина не одержанi по чоловіцi, а по батькови, се не повинно пiдлягати сумнiвовi; жiнка по чоловіцi звалась би Тимчиха, Кузьмиха, Макариха, а прозвище її сина перенесене з неї було би Тiмчишин, Кузьмишин, Макаришин; таких прозвищ, перенесених iз батька через посередництво матери, маємо в архiвних матерiялах i в теперiшньому житю сотки й тисячi.

Порiвнюючи прозвища з мужеським закінченням (на ого) з прозвищами з женським (на, ої, ової) бачимо, що першi з них утворенi всi з родових чи iндивiдуальних прозвищ, коли натомiсь другi всi з iмен хресних. Виємка не творить i загадкове на перший вигляд прозвище Iwan Waschey; воно значить очевидно

не Іван Вашої, а Іван Васчої або Васьчої, дочки Васька. Що до географічного розширення, то ці прозвища держать ся над до- лішнім і середнім Сяном і в вилах між Бугом і Сяном; на пів- день понизше лінії Львів-Перемишль вони заходять спорадично, пор. дорожівських Procz Karpiney, Iwan Chwedorowey, Szen Haniowey, Iwaniecz Kosthowey (Ж. I, 277) або Piotr Stryiskiei, халупник у Новім Селі біля Калуша (Ж. I, 101). Що до народности, то судячи по іменам хресним усі носителі тих прозвищ Русини з виємком двох — Бартка Возного і Войтка Возного, та ще третього з Волі Дворецької, що зветь ся Marcin Szczesnego (Ж. III, 252) званого та- кож Козаком; родові прозвища їх „Возного“ вказують на двір-ську службу їх батьків, у якій вони очевидно й придбали собі ті прозвища.

Аналогічні до сеї групи формації родових прозвищ знахо- димо й у иньших народів, розселених далеко від нашого. Хто не пригадає собі тут великоруських прозвищ в роді Дурновб, Хитровб та Веселаго, Шамбинаго, Мертваго? Менше очевидна, але неменше повна аналогія являєть ся і в німецьких прозвищах закінчених характеристичним для 2. відм. masc. sing. s — наведу лише деякі голосні в науці та літературі: Allmers (gen. від Allmer, властиво Almer, верховинець), Ebers, Evers, Movers, Sievers. В російськiм і в німецькiм усі відомі мені прозвища сеї форми — патроніміка, походять від мужеського прозвища; натомісь жидівські проз- вища сеї форми всі — метроніміка, як ось Менкес (син Менки, Маріямії), Таубес (син Тауби, Табіти), Яйтелес (син Єтти або Єнти), Пінелес, Хаес, Хувес, Пордес і т. и. Тут найліпше бачимо від- бите на прозвищах семейного житя, де муж, зайнятий заробітком поза домом, бачить своїх дітей, по влучному вислову жидівсько- американського поета, все тільки сплячих, і де діти аж до ви- ходу на свій хліб живуть виключно під доглядом і впливом ма- тери і виходять у світ навіть по своєму прозвищу вповні „маминими синками“.

ДРУГИЙ ТИП.

Далеко багатший і різнородніший матеріал дають нам дві дальші групи прозвищ, колись широко розповсюджені по всій Червоній Руси й по за її межами (староства Городельське, Гру- бешівське, Тишовецьке, Красноставське), та все таки найгустіші в сяницьких та турецьких горах і загалом по над горішнім, середнім

і долішнім Сяном, а все рідші, чим далі посувати ся на схід і на північ, так що прим. на сотки прозвищ у Теребовельськiм старостві не стрічаємо майже ані одного з сих двох типів, коли натомісь у Сяніччині серед руських прозвищ вони творять 20—30 процент. І коли на долах на всім широкім просторі від Черемоша до устя Сяну прозвища тих форм сьогодні зовсім щезли, то в горах західної Бойківщини і Лемківщини, від Турки до Сянока, вони деде заховали ся й доси.

Форми прозвищ *nom. sing. здрібнілого neutrum* на я (ба) і *gen. plur. такогoж neutrum* на ят (бат), отже Процевя, Процевят, Романча, Романчат мають між собою посереднє огниво, що за разом являєть ся їх спільним коренем, у групі прозвищ форми *nom. plur. здрібнілого neutr.* на ята, бата: Процевята, Романчата. В ревізіях дуже часто бачимо при описах селянських дворів, що обік хозяйінів із індивідуальними іменами і прозвищами стоять „*Moskowiętha, Jaczkowiętha, Dimitrowiętha, Pankowiętha* (Ж. III, 275), *Markowiętha, Steczkowiętha bracia* (Ж. III, 285), *Krupczęta* (Ж. II, 262) і т. и. Очевидно виглядає так, що первісний господар двора вмер, а сироти по нім, що лишили ся на господарстві, зуть ся його іменем або прозвищем, але здрібнілим, як малі діти. Кождий поодинокий із таких спадкоємців зветь ся або Московя, Панковя, Димитровя, або Московят (*scil.* один із Московят), Панковят, Димитровят.

Придивімо ся тепер окремо кождій із тих груп прозвищ, починаючи з тої, що кінчить ся на я-ята (ба-бата, діалект. є-ста). Таких назв у наших жерелах маємо більше сотні і в них можемо розрізняти ось які групи:

1. Назви утворені від хресного імени батька.

Від імени Адам — *Jadameczę* (Ж. III, 126).

Від імени Амброзій — *Ambrozenie* (Ж. III, 304).

Від імени Антін — *Antosze* (Ж. I, 237) і *Antosza* (Ж. II, 236).

Від імени Божко (Божидар) — *Bożkowięta* (Ж. IV, 177).

Від імени Борис — *Borische* (Ж. I, 55), *Borisowięta* (Ж. I, 178, 291).

Від імени Василь — *Wasilowięta* (Ж. I, 100, 103, 202).

Від імени Гаврило — *Hawryleczę* (Ж. III, 390).

Від імени Гарасим — *Narasimowięta* (Ж. III, 360).

~~III - 176~~
IV, V - 176
III - 166

Від імени Гнат (Ignatius) — Ihnatezenie (Ж. I, 40), Ihnatowięta (Ж. I, 187; II, 116).

Від імени Гордїй — Hordenie (Ж. III, 75).

Від імени Григорій, Грицко, Гринько — Hriczkowięta. (Ж. III, 349), Hrysowięta (зам. Hrycowięta, Ж. IV, 106) i Hrinkowięta (Ж. III, 349).

Від імени Данило — Danilcze (R. 74), від здрібнілого Danko — Dankowięta (Ж. II, 276).

Від імени Еміль, скорочене на Міль, Мілош — Miłosze (Ж. II, 79).

Від імени Захарія — Zacharcze (Ж. I, 119).

Від імени Іван: Iwancza i Iwancze (R. 54 i Ж. II, 118; I, 20), plur. Iwanowiętha (Ж. I, 101; R. 100, там вони означені близше: wyrawsy kniaziowie; Ж. I, 100) та Iwanczenięta (Ж. I, 63) — очевидно була й форма sing. Iwanowie — може утворена вже не від імени батька Іван, а від прозвища Іванів; так само прозвище Iwanczenięta (Ж. I, 63) домагається форми sing. Iwanczenie, утвореної від Іванчик або Іванець; від польської форми тогож імени Ясь маємо Ascze (Ж. I, 248) i Jaszowiętha (Ж. II, 91, 92); від короткої, в бойківських та лемківських горах ще й доси уживаної форми Вань, Ваньо, Ванько маємо прозвище Wańcza (R. 86). Від тогож імени через посередництво форм Івась, Івасечко, скороч. Васечко пішло прозвище Wasietcze (R. 64).

Від імени Ілько — Ilcze (Ж. II, 264) Ilkowiętha (Ж. II, 218).

Від імени Кир, Кирик — Kircze (Ж. II, 132).

Від імени Кирило — Kuryłcze (R. 55) та Cerelowięta (Ж. V, 1), Kyrilowięta (Ж. III, 375).

Від імени Клим — Klimie (Ж. II, 118) i Klimczowięta (Ж. IV, 54), очевидно від здрібнілого Климцьо.

Від імени Конаш — Konaszenie (Ж. I, 8), Konasze (R. 72) або Konateze (R. 73).

Від імени Кузьма чи радше Кузьмина — Kuzmyenięta (Ж. III, 364).

Від імени Лазар — Łazurcze (Ж. II, 148, 168), Łazorcze (Ж. II, 218), Łazarowięta (Ж. I, 187).

Від імени Левко — Łewkowięta (Ж. IV, 254).

Від імени Лонгин, в нар. виговорі Логин — Łohincze (Ж. II, 244).

Від імени Лука — Łuczcz (Ж. II, 118; R. 45).

Від імени Макарій — Makarcze (Ж. III, 198).

Від імени Максим — Maksymcze (R. 75).

Від імени Марко, — Marczę (Ж. III, 280), Marczenie (Ж. III, 79), Markowięta (Ж. IV, 176).

Від імени Мартин, здрібн. Мартинко — Marczinkowięta (Ж. III, 358, 360).

Від імени Матвій — Matwieiowięta (Ж. I, 203; II, 91—92), Matwieycza (Ж. III, 121), Matheiczę (Ж. II, 281).

Від імени Матис (Mathias) — Matiszczę (Ж. II, 140).

Від імени Мелетій, здрібнілого на Мелень — Melenczę (Ж. II, 244).

Від імени Микита — Mikiszczenie (Ж. III, 51).

Від імени Михайло — Michalczę (Ж. II, 132, 182), Michalczeta (Ж. III, 6) і Michałowięta (Ж. I, 102); від здрібнілого Місько — Miskowięta (Ж. II, 91—92; II, 280).

Від імени Олекса — Olexowięta (Ж. I, 203); від здрібнілих Лесь, Лень, Ленцьо — Lenczowietha (Ж. II, 218) і Lenczenie-tha (ibid.).

Від імени Онисим, здрібнілого Онисько — Onyszczę (R. 83); від Онушко або Оначко — Onaczkowięta (Ж. II, 75) та Onuszkowięta (Ж. I, 3).

Від імени Опанас (Афанасій) — Panascze (Ж. III, 198).

Від імени Павло — Pawłę (R. 156).

Від імени Панталимон, скороч. Панько — Pankowięta (Ж. III, 275).

Від імени Петро, згрубілого на Петраш — Petraszczę (Ж. II, 244).

Від імени Прокіп — Prokopzczę (R. 64).

Від імени Проць, здрібнілого Процик — Proczowięta (Ж. II, 83) і Proczikowięta (Ж. I, 178).

Від імени Роман — Romańczę (R. 78), Romanowięta (Ж. IV, 259), Romańczeta (R. 81).

Від імени Сава — Sawczę (Ж. II, 263).

Від імени Сидор (Izydor) — Sidorczę (Ж. I, 289) і Sydorowietha (Ж. II, 121).

Від імени Симеон, з польська Шимко або з мазурська Симко — Symczę (Ж. II, 118) або Szymczę (R. 73); від здрібнілого Сень — Seniszczę (Ж. III, 390) або Seniuszczę (Ж. III, 390); від Семко — Semczenie (Ж. III, 57).

Від неуживаного нині Станко — Stancza (Ж. II, 242) і Stanowietha (Ж. II, 87, 270).

Від імени Степан — Stepanczę (Ж. II, 200) і Stepankowięta (Ж. III, 360).

Від імени Стецько (повстало з Евстасій) — Steczowięta (Ж. I, 3) і Tecewięta (Ж. IV, 217).

Від імени Терентій, здрібніло Терешко — Tereszczenie (Ж. III, 74).

Від імени Тимко (теж що Хома) — Tymkowięta (Ж. III, 363), а від здрібнілого Тимцьо — Tymczowięta (Ж. II, 116), Thomulczę (Ж. II, 237), від здрібнілого на польський Tomulko.

Від імени Яким — Jakimezę (Ж. III, 51).

Від імени Яков, — Jakowcza (Ж. III, 76), Jakobcza (Ж. III, 122) і Jakuszcę (Ж. III, 51), очевидно від здрібнілого Якусь; від здрібн. Яцко — Jackowięta (Ж. I, 100, 199; II, 116, 138; III, 367).

Від імени Хведір — Chwedorezę (Ж. II, 148), Chwedczęta (Ж. III, 358, 386), Fedorezenie (Ж. V, 29), Chwedorowięta (Ж. I, 211) або Chodorowiętha (Ж. I, 210), Chwedzenie (Ж. III, 391) і нарешті від здрібнілого Хведь — Chwetiowięta (Ж. II, 91—92).

Від імени Юрко — Jurczę (R. 109, Ж. II, 215), Jurczenie (Ж. I, 9), Jurkowięta (Ж. I, 203).

Від невживаного тепер нашими селянами імени Ходота (Хведот, Теодат) — Chodotenie (Ж. III, 57).

Від імени Филимон скороченого на Філько — Filewięta (Ж. IV, 178) і Chwyelowiętha (Ж. II, 91, 92) від форми Філан — Filancza (Ж. II, 266).

Пояснене сих прозвищ не представляє, як бачимо, ніякої трудности; що до числа вони рішучо переважають над иньшими спорідненими групами. Варто заважити, що аналогічна форма прозвищ є також у Німців, і то, коли судити по діалектичним познам, спеціально в долішній Німеччині. Стрічаємо тут такі прозвища, як Benneke (здрібніле від Benno, Benedikt), Hanneke (здрібніле від Hans, Johann), Gödeke (здрібніле від Göd, Gottfried), Selike (здрібніле від Selig = Felix) і т. и. В горішній Німеччині стрічаємо також патронімічні прозвища того самого типу, але виведені не з хресного імени батька, а з його прозвища. Наведу для прикладу кілька голосних у літературі та штуці: Beyerlein, Eberlein, Dümichen, Schäfle (від Schaff, цебер, очевидно дане якомусь ненажері, потім здрібніле по саксонськи з закінченням le зам. lein), Schaible і т. и. Та маємо й тут випадки творення прозвищ із хресного імени батька, прим. Wernle із Werner.

2. Назви утворені від прозвища батька.

В нашій актовій матеріалі маємо таких назв мало не пів сотні. Що до їх творення годі поставити якесь правило. Декілька прозвищ пішло від заняття чи ремесла батькового, як ось Porowie (Ж. II, 283), Porowieta (Ж. IV, 178), Psarcze (Ж. II, 78) — батько очевидно одержав своє прозвище тому, що справді був псарем; Kraszonce (Ж. II, 135) — батько був красильник; Oszmoleze (Ж. II, 215) — батько був смолярем, його сусід у тім же селі ще й називається Oszmola; Wagancze (R. 96) — батько був мабуть кітляр, що робив вагани; Zwaricze (Ж. II, 269) — батько був зваричем при соловарні; Safarcze (Ж. II, 264, 266) — батько був шафарем при скарбі; Tokarcze (Ж. II, 280) — батько був токар. На батькове походження з чужої сторони натякають такі прозвища, як Wołoszince (Ж. III, 399) — очевидно дитина Волошина; Turczynie (Ж. III, 247) — потомок Турчина; Truchańcze (R. 61) — батько походив із Труханова; Ostroszczenie (Ж. III, 76) — батько або дід зайшов із Острога; Sokalcze (Ж. III, 199, 360) — батько був із Сокаля. Від якоїсь випадкової прикмети або хиби батька, що спричинила йому прозвище, прозиваються й діти: Bybiezenie (Ж. III, 587) — батько був бибик, заїка; Roroniajeze (R. 80) — батько також мабуть заїкував ся або говорив прим. р зам. н, отже ро-ро зам. но-но, — я чув анальогічного заїку, що говорив н зам. р.; його прозвали Гнушка зам. Грушка; Nadyncze (Ж. IV, 14) — батька за лютість прозвали Гадиною; Głuszenie (Ж. III, 36) — батька звали Глухий; Choroszcza (Ж. III, 250) — батька звали Хороший; Świętienie — (Ж. III, 229) — батька звали Святий; Drobiszowie (Ж. II, 182) — батько говорив дуже швидко і за те його прозвали Дробиш, прозвище колись мб. дуже розповсюджене, коли через Славян перейшло аж до Німців, пор. назву відомого німецького педагога Drobisch. Батька за низький ріст прозвали Дробиною, відси його син став Drobinczenie (Ж. II, 27); батька за щось звали Дузьо (пестлива форма зам. голуб, а може скороч. з Денис), син став Duzenie (Ж. III, 47; I, 30).

Ще більше прападкові і не все піддаються виясненню такі прозвища, як Podpierzca (Ж. III, 315 — батька мб. звали Підпора), Machinze (Ж. III, 360), Machiczieta (Ж. III, 358, 360 — батька мб. за великий ріст або велику силу звали Махиною), Haltoczieta (Ж. III, 363), Woiczenie (Ж. III, 51), Roskowie (Ж. IV, 216), Szłomowie (Ж. IV, 217 — може батько був вихрест і в жидівстві

Грушка
1857 р. н.

Острога
Сокаль

Махінка

Войко

Роскowie

звав ся Шльоною?), Kuczanowięta (Ж. IV, 179), Zaieczęięta (Ж. IV, 279); Siczikowięta (Ж. II, 281 — може від польського імени Sieciech переробленого Русинами на Січик?), Kobaricęta (Ж. I, 115), Duchnięta (Ж. I, 266), Rabcowięta (Ж. I, 290 — може від Рябко, Рябий?), Fugowięta (Ж. II, 112), Czapajcza (R. 53), Czaparcza (R. 53), Miecherce (R. 79), Czegarcze (R. 102), Hladzenie (Ж. I, 16), Rudzenie (Ж. I, 40) — може від прозвища батька Рудий?; Niziolece (Ж. II, 83), Michnicze (Ж. II, 132), Dereze (Ж. II, 215), Broleze (Ж. II, 215), Zeleznicze (Ж. II, 236) i Hrinca (Ж. II, 236).

Інтересна, хоч у нашій матеріалі дуже мала групка прозвищ сього типу, та такої конструкції, що батько звав ся патронімічним прозвищем утвореним від імени його батька, а з того прозвища утворено нове для третього покоління. І так дід звав ся Петро, з того прозвано батька Петрич, а його син називаєть ся Petriczenie (Ж. III, 390). Дід називав ся Кузьма, батько Кузьмич, а його діти Kuzmiczowięta (Ж. I, 290). Дід називав ся Гринько, батько Гринькович, а його діти Hrynkowyczowięta (Ж. IV, 350).

3. Назви утворені від імени або прозвища матери.

Таких назв у нашій групі маємо дуже мало, всього чотири-пять. Від мами Ганки пішло прозвище Hancza (R. 140) або Hancze (Ж. II, 215), від Параски — діти Paraszczęta (Ж. I, 178); Haluszcze (Ж. II, 219) — син Галі, Галюсі. Інтересне прозвище дрогобицьких міщан Ursulowięta (Ж. IV, 176), яке свідчить, що їх мати була Урсуля — певно католичка, що вийшла заміж у руську сім'ю. Деякі сумніви може насувати прозвище Dederichowięta (Ж. II, 138); я толкую його так, що був чоловік Дедера, по ній лишила ся жінка Дедериха, а її діти, нею виховані, прозвано Дедериховятами.

ТРЕТІЙ ТИП.

Отся група, найменше привична для нашого вуха, де прозвище в ном. sing. являєть ся граматично genet. plur. neutr., вяжеть ся, як уже було зазначено, в актах досить органічно з попередньою. Ми бачимо, як одних і тих самих людей називають Sterkowiętha, Sterkowie, а кожного з них поодинокю Sterkowiāt (Reg. 186). Про чоловіка, якого де инде називають Waškowiāt (R. 85, 149), де инде кажуть: mieszka u Jaśka Waškowiecia (R. 85), так як коли б його назва в ном. була Waškowie. Димитрик Machnowiāt з Поруби

(Reg. 124—126) належить до сім'ї, що раз зоветься Machnowięta (R. 124), то знов тут же Machnięe, а один із них називається для відміни Andrzej Machniów (R. 124). Бачимо тут розбіжні стежки, якими народня творчість ономастична піде в різні боки, одну стежку покидаючи, а перебігаючи на иньшу відповідно до досліджених іще законів мовної психології.

Роздивляючи спеціально прозвища цього типу бачимо, що й тут, як у попередній групі, найбільше прозвищ утворено від хресного імені батька. І так маємо Androwiat (Ж. IV, 279) і Andryczat (Ж. IV, 215), се остатнє може від Андрич — патронімічного прозвища, а не безпосередно від імені батька; Waskowiat (Ж. V, 82; R. 85, 139), Wankowiat (Ж. II, 168), Iwaskowiat (R. 213) і Wasiat (R. 192) — всі від різних форм здрібнілого Івана (Васько, Ванько, Вась або Васьо); прозвище Waskiczat (R. 173), так як і попередно згадуване Andryczat утворене не безпосередно від імені батька, а від імені хресного діда (Васько, його син був Васькич, а його внук став Васькичат); Chomiet (Ж. V, 283) і Tymowiat (R. 103) від Томи, Тимка, Хоми; Klimczet (Ж. IV, 159) і Klimkowiat (R. 116) від Климка; Demczyniat (Ж. I, 282) від Демчини, здрібнілого Демка, Даміяна; Lauryszat (Ж. V, 276) від Лавриша, Лавріна; Hryckowiat (Ж. V, 191) і Ryczeniat (IV. 160), перше від Грицько, а друге від здрібнілого Гриценка; Marczat (R. 121) і Markowiat (R. 72) від Марка; маємо ще одну форму утворену від сегож імені Markowiecin (R. 116) — чи се те саме, що Markowiat, утворене лише писцем урядового протоколу з форми genet. Markowiecia, чи може дальша прогенітура, отже син Марковяти — не беруся рішати, не маючи під рукою ніяких иньших аналогій. Маємо далі Prokopiet (Ж. IV, 160) і Prokopczat (R. 182) від Прокопа; Mikulezat (R. 188), Mikowiet (R. 120) і Kulczat (R. 188) від Миколи; Sienkowiat (Ж. V, 181), Sienczat (R. 163); Semewiet (Ж. IV, 159) від Семена, скороченого на Сенька; Fedorczat (R. 117) і Fedaszczat (R. 215) від Хведора, в остатнім випадку переробленого на Федаша (аналогічно як Петро-Петраш, Ілько-Ілаш); Olexiat (Ж. IV, 156) і Szańkowiet (R. 121) — се остатнє очевидно від Санька, здрібнілого Олександра; Kuziowiat (Ж. V, 82) від Кузьми переробленого на Кузя, і Kundrańczat (R. 113) від Кіндрата; Pańkowiat (IV, 160) від Панька та Paszkowiat (IV, 158) від Пашка, здрібнілого Опанаса, Афанасія); Matwiejczat (R. 113, 151) від Матвія та Matyszczat (Ж. IV, 160) від Матиса; Machnowiat (R. 126) і Maszkowiat (R. 165) від Махна (Епімаха?), здрібнілого на Машка; Michajłowiet (Ж. IV, 214) і Michnowiat (R. 72) від Михайла, в другім

випадку скороченого на Михно; Maximiczat (Ж. IV, 259) від Максима, Mikitzat (R. 54) від Микити, Jurowiat (Ж. IV, 160) від Юра, Siechniet (R. 188) від Сіхна, Dankowiat (R. 213) від Данка, Данила, Walchowiat (R. 205) маб. від Валька, Валентія — одинокє латинське ім'я в тім ряді.

Обік того довгого, не вичерпаного мною ряду патронімічних прозвищ аж дивує майже повний брак таких же прозвищ утворених від імени матери. В доступнім мені матеріалі знайшлося безсумнівно метронімічних прозвищ сього типу заледво три: Halkowiat (Ж. IV, 276) — син Гальки (чи може від муж. Галько?) Nestenczat (R. 118) — син Анастасії, здріб. Насті, Настуні, властиво Настеньки, та Holdyszczat (R. 186) від Ольдижки, Ольги.

Не менше як від імен хресних батька, утворено прозвищ сього типу від прозвища батька. Богато з тих прозвищ незрозумілих для нас, та деякі з них дають нам цікаві вказівки на сам процес їх повстання. І так із прозвища Styrawiczet (R. 146) вичитуємо, що батько його властивця прийшов на нове село із Стирави і за се його прозвано Стиравич, а по тім його діти стали Стиравичатами, а один із них Стиравичат. Подібним способом повстали прозвища Uherezat (R. 149) — син зайди з Угеречь, і Zawadczat (R. 160) — син того, що прибув із Завадки. Від батькового занятя пішли на дітий прозвища Borowiat (Ж. IV, 218) — син борового, себто лісового сторожа; Palaczat (R. 177) — син паляча; Waganczat (R. 180) — син котляра. Декілька прозвищ пішло від випадкових прозвищ набутих батьком, отже Drozdowiat (Ж. V, 219) — батька прозивали Дрозд; Korobczat (Ж. IV, 219) — батька звали Коробкою; Wolezat (R. 102) — батька звали Вовк; Woszczynczat (R. 114) — батька за щось звали Вощина; Czepilczat (R. 116) — батька звали Чепіль; Dobrat (R. 127) — батька звали Добрий; Sroczet (R. 146) — батька звали Сорока; Zabczat (R. 214) — батька звали Зубець; Zimowiat (R. 176) — може батько звав ся Зимовий. Та більша часть прозвищ сеї групи не піддаєть ся виясненню: Uchwiat (Ж. V, 1), Buczat (Ж. V, 90), Zasiat (Ж. V, 118); Manaczyczat (Ж. 183), Mowyczet (Ж. IV, 214), Nikeszet (Ж. IV, 216 — може від імени Никиш, здрібнілого Никита, хоч такого здрібнення я не чував), Sepakowiat (Ж. IV, 216), Drowiefiat (Ж. IV, 216 — може перекручено в устах люду зам. Дорохвієят), Balaszczewiet, Simikowiet, Wetyszkowiat, Belkowiat, Boiewiat (може від боєць?), Sumkowiat (Ж. IV, 216—219), Serelezat (R. 101), Kopinczat (R. 101), Bozentyczat (R. 102), Balisowiat (R. 103), Czczetniat (R. 109 — може від чічня, тічня, вовча тічка?), Panioszczat (R. 106), Manikowiat

Балис

Белко

Бай(с)
Богдан

Копин

(Копак Погода)

манко

(R. 115, від Манько?), Czabinczet (R. 117), Bilejczat (R. 122 — мб. батько був білявий і його прозвано Білій), Czanasiat (R. 141), Pilejczat (R. 145 — може описка зам. Bilejczat), Kikeczat (R. 148 — може від прозвища кикоть, яке дано чоловікови, у якого був відтятий один сугав пальця на руці), Kolaszczat (R. 162 — пень очевидно коляска), Welejczat (R. 173 — може знов ідентичне з Bielejczat?), Sobajczat (R. 173 — має якийсь зв'язок із окриком на волів „соб“ — може батька за якесь незвичайне виголюшування того слова прозвали Собай), Kuczurat (R. 186), Sterkowiāt (R. 186), Manowiāt (R. 186), Breneczat (R. 202 — може батько жив над рікою Брень?), Kelemenczat (R. 209 — може з польського Klemens, угор. Келемент), Norychwiāt (R. 212), Kopinczat (в Ж. I, 244 стоїть Kopina Łohincze, отже Копина як ім'я хресне, син Логина); Karpiaczat (R. 213). Не сумніваюся, що ближші досліди в місцевостях (Сяницького, Ліського, Ясельського та інших сумежних пов.), відки взяті отсі прозвища, ще й тепер пояснили б нам не одно з них.

Щоб вийти ближше в психологію тих прозвищ, а властиво в психологію людей, що надавали їх, гляньмо з разу на їх географічне розповсюдження, а далі на соціальні та етнографічні відносини їх носителів. Отже йдучи за слідами ревізії королівщин з р. 1565—6 бачимо, що прозвища другого типу попадають ся в снітинським старостві в п'ятих селах (Залу́же, Кня́же над Черем., Голусків, Белелу́я, Рожнів і в місточку Кутах), по одному або по два на село. В старостві коломийським опису сіл нема, в стар. Галицьким є такі прозвища в п'ятих селах, найбільше в Ямниці та Новім селі. В стар. теребовельським таких прозвищ маємо всього два, в самій Теребовлі та в Зубові; в стар. рогатинським хоч імен подано багато, прозвища нашого типу нема ані одного. В стар. стрийським описи дуже інтересні тим, що дають детальний реєстр господарів кожного тзв. дворища і показують нам ті дворища вже в розкладі. На жаль до королівщини тут належало сіл не багато, гірські села як у тім, так і в інших сумежних повітах (калуський та долиньський) зовсім поминено, і ми маємо назви інтересного для нас типу тільки з трьох сіл: Лисятич, Стриганець та Угерска. В стар. дрогобицьким такі назви стрічаємо в самім Дрогобичі, в Сільці, Доброгостові та Станілії. З ревізії самбірського староства маємо лише витяг, у якому нема назв господарів; виємок робить лише простора озиминська волость, до якої належало 16 сіл аж до Заліктя, Ясениці Сільної та Дорожова; тут стрічаємо назви нашого типу в Брониці, Сто-

ронні та Ясениці Сільній. У старостві перемиськім стрічаємо назви сього типу в 11 селах, у стар. лежайськім у чотирьох, у стар. замхівськім у трьох, у стар. сяніцькім у 20 селах на 46 належних до сього староства. В стар. красноставськім тільки в трьох оселях стрічаємо по одному прозвищу належнім до другого типу, в стар. холмськім маємо такі прозвища і в самім Холмі на передмістю і в шістьох інших селах; у стар. городельськім у самім місті Городлі та ще в трьох селах; у стар. грубешівськім усього в двох селах по однім, у стар. тишовецькім не стрічаємо таких прозвищ ніде крім самого місточка Тишовця; у стар. белзькім тільки в двох селах, у стар. сокальськім у трьох, в любачівськім у вісьмох, у камінецькім у трьох, а у львівськім у дев'яточ селах; городенське староство знов описане поверхо-во без спеціфікованя господарів і для того про назви їх не можемо сказати нічого.

Як бачимо з сего огляду, прозвища другого типу на просторі Галицького підгір'я від Черемоша аж до Сяну посіяні скрізь не дуже густо, та все таки можемо сказати, що вони являють ся все густійше, чим далі на захід і чим ближше до гір; найгустіші вони в сяніцькім старостві, а далі здовж Сяну і в широких вилах Сяну та Буга. Та сама та географічна льокалізація ще не дає нам ключа до розвязки питання про повстанє сих прозвищ. Далеко важнійше иньше спостережене, а власне те, що прозвища сього типу в величезній більшості, властиво лише з незначними виємками, прикладають ся до певної категорії селян, до властивців якоїсь части грунтового і господарського комплексу, званого дворіщем. Де бачимо дворища або хоч виразні їх сліди, там появляють ся й прозвища отсього типу. З сього огляду еляборат ревізії королівщин із р. 1565—66 незвичайно важний. Візьмім зараз перший випадок, де появляеть ся назва нашого другого типу — с. Залуже Снятинського староства, — там же й бачимо, що інтересний для нас Семен Конашеня сидить на половині дворища (Ж. I, 8). І коли будемо йти далі на захід здовж карпатського підгір'я, побачимо скрізь, що назви нашого типу держать ся невідлучно зі згадками про дворища і прикладають ся до кметів, що сидять на половині, четвертині або якій иншій пайці дворища. Де традиція тих дворищ живійша, як ось прим. у трьох селах стрийського староства, Лисятичі, Стриганці та Угерско (Ж. I, 178—187), де заховали ся ще старі назви дворищ, або в староствах перемиськім, замхівськім, любачівськім (Ж. III, 247—295), там і процент імен нашого типу найбільший.

Що були дворища і яке було їх значінє в розвою економічного устрою наших предків, про се по працях Т. Любомірского (*Starostwo Radeńskie*, *Bibl. Warsz.* 1855, ч. 2), Владимирського Буданова (Формы крестьянского землевладѣнія, Київскій сборникъ 1892 г.), пані Єфименкової (Дворищное землевладѣніє въ Южной Руси, *Русская Мысль* 1892, кн. 4 і 5, передруковано в збірці Южная Русь, т. I) та М. Грушевського (передмова до I т. *Жерел*, с. 7—16 і *Історія* т. I, с. 315) нема що багато говорити. Досить буде зацитувати слова проф. Грушевського про сю нашу стару форму володіння землею, та придивити ся, чи дослід над прозвищами її властителів не дозволить нам докинути деякої риси до зрозуміння її устрою та історичної еволюції. „Дворище — пише проф. Грушевський (*Ж.* I, передм. ст. 7—8) відоме у нас уже в XIV в. (і то спеціально на галицькім ґрунті), але істнувало безперечно й давнійше, будиши, можна думати, початковою клітиною в сформованню суспільно-політичного укладу; докладніші відомости про його маємо лише з XVI в., коли та форма вже заникала, але в кутках глухих, менше зачеплених тогочасними перемінами в громадськім устрою, держала ся ще в значній цілости, що й дає можливість її пізнати. Дворище представляє собою комплекс, без якоїсь певної міри, ґрунтів до ужитку господарського, і на тих неподілених ґрунтах сидить група господарств звязаних між собою звязком, що переходить із роду в рід. В основі того звязку лежить здебільшого звязок родинний, фізичний; клітиною, з якої виросло дворище, звичайно є родина, але до сієї родини можуть приступати й сторонні люди, як спільники, або й з самого початку може бути спілка, бо звязок, що звязує членів дворища, не є вже родинний, але економічний. Один із осадників стоїть на чолі дворища, заступає його, його іменем часто воно й зветь ся; решта членів звуть ся ріжними назвами — потужниками, поплечниками, сябрами. Спілка уважає своїми всі ґрунти, в які вложила свою працю; в краях з малим залюдненнєм, де спілка без перешкоди може розпросторювати границі свого господарства, територія дворища розростаєть ся з часом дуже значно, а з тим може і людність і число господарств, що входять у склад дворища, помножатись собі так, що з часом з дворища виростає ціле село. Внутрішній уклад дворища відомий мало. Ґрунти не ділились, здаєть ся, на осібні участки, але знову не були й такою комуністичною власністю, що виключала б права власности особистої: кожному потужнику належала певна частина дворища, більша чи менша від

иньших (те залежало напр. від числа спадчиків, між якими ділились рівні з початку участки), але ті права здебільшого не реалізувались, ґрунти залишалися нерозмежованими, участки членів були ідеальними“.

Не все в тій характеристиці видається мені ясним і не все може бути ясним власне тому, що для зрозуміння дворищної системи володіння землею бракує нам безпосередніх даних, що про неї мусимо заключати *a posteriori*, зі свідочств пізніших, із часів, коли ця система була вже в упадку. Отже єсть певна неясність у тім, що ґрунти в посіданню дворища не ділилися на особні участки, а з другого боку кажеся, що кожному потужнику належала певна частина дворища, а її великість залежала від числа спадчиків, між якими ділилися рівні з початку участки, і нарешті додано, що ті права здебільшого не реалізувались, ґрунти лишалися нерозмежовані. Як уявити собі практично ведення рільного господарства при таких умовах? Або господарство було спільне, або не було спільне; коли не було спільне, то поділ ґрунтів мусів бути переведений фактично, отже не міг бути ідеальний; чи ґрунти були розмежовані, чи ні, се тут справи не рішає; розмежоване являється лише зверхнім знаком, символом існуючого вже поділу, а тут заходить власне питання, чи був у обсягу первісного дворища фактичний поділ ґрунтів і господарств, чи не був.

Для розв'язки цього питання може нам служити аналогія тих пережитків дворищного устрою, що заховалися досі в наших горах поміж Бойками турецького та ліського повітів, а в дальшій лінії, як побачимо, деяку прислугу робить нам і дослід селянських прозвищ. Отже треба стояти на тім, що первісне дворище в своєму нутрі було великою сім'єю (*Grossfamilie*), девчому подібною до сербської задруги, але девчому й відмінною від неї. З того родинного устрою дворища випливали дальші консеквенції розвою сеї форми землеволодіння. Відомі основи нашої великої сім'ї: батько женячи дорослих синів не виділює їх, але держить при собі і сам порядкує господарством аж до своєї смерті. Дочок звичайно віддають заміж у чужу сім'ю; „дочка — чужа поміч“ — каже приказка; та коли в батьковій сім'ї нема синів або їх мало для впорання господарства, батько не віддає доньки в чужу сім'ю, а приймає до неї приймича, який лишається в сім'ї свого тестя. Коли батькови поталанить дожити „красного віку“, то його сім'я з онуками та правнуками, без примішки посторонніх елементів, може дійти до 20, 30 або й 40 душ, і се було первісне, нор-

мальне населене дворища; розмір зайнятої ним землі залежав від розміру робучої сили сім'ї. Се й була різниця нашої великої сім'ї від сербської задруги, яка доходить до 80, 100 й більше голов. Теперішня бойківська велика сім'я держить ся на значно меншім числі голов: 10, 15, найвисше 20; на се зменшене вплинули ріжнородні обставини, а головно малоземелє.

В нутрі тої сім'ї панував вповні патріархальний устрій, з тими модифікаціями батьківського права, що впливали зі спеціальної вдачі українського люду. Отже господарство вело ся спільно, але зовсім не комуністично, бо порядкував усім батько, а зглядно той, кого воля всіх поставила на його місце; часть продуктів (артикули консумційні з виємком зерна), йшла під завідуванє матери або тої жінки, що сповняла її господарську функцію; загал сім'ї працював і користував ся здобутками своєї праці, але до рішання справ чи то семейних чи господарських покликав ся лише виємково, в надзвичайно важних або важких обставинах.

Я думаю, що по над отсю природну норму дворища на нашій території не розростали ся; в доступних нам матеріялах ледви чи знайдесть ся який доказ на твердженє, що в міру розросту сім'ї або спільників дворище займало чим раз більше землі і з нього з часом виростало ціле село. Що найбільше можна би говорити про якийсь присілок, положений осторінь від села; та такий присілок у теперішній своїй формі міг відповідати своєю величиною власне розмірови нормального, семейного дворища. Тай на се маємо поки що лиш пару вказівок, прим. у гірським присілку Петровят біля села Ісає турецького пов., присілку, до якого прилипло родове прозвище його осадників. Інші відгуки родових прозвищ сього типу, як назва гори Данковят — гора біля села Вовчого турецького пов. — вказують також на те, що обсяг здогадного дворища Данковят ¹⁾ займав лише частину того обширу, який займало ціле село.

Так само тяжко мені освоїти ся з тим поглядом дослідників дворищної форми володіння землею, що дворище з самого початку могло бути спілкою кількох родин. Тут знов повтаряєть ся те саме питанє, що й попередно: як уявити собі в такім разі одноцілну господарку нероздільного дворища? Котрий з рівноправних спільників стає головою і репрезентантом дворища? Яка його власть і які обовязки супроти иньших спільників? І поперед усього, що примушує нас до ставлення такої гіпотези?

¹⁾ Див. карту австр. генерального штабу, лист XXVIII.

Проф. Грушевський наводить назви часткових властителів деяких дворищ із половини XVI в., де дворище має ще назву свого первісного осадника, але на його ґрунтах обік потомків того осадника сидять „чужеродці“, напр. „в Угерськім дворище Йосковське, на ньому сидять Іван і Гринь Йосковичі, Михайло й Хведь Іванковичі, отже два роди, потомки двох спільників; так само дворище Лехновичове: Миш і Андрій Лехновичі, Мацко, Василь, Проць і Стан Лазаровичі; дворище Петровичове — Демян і Лука Петровичі, Андрейко і Василь Івановичі. На иньших дворищах людність іще різнороднійша: дворище Ігнатівське — Хар і Іван Ігнатовята, Лучка Гринців, Лучка Пукенницький, або дворище Матяшівське — Хведь Матяшович, Петрик Даскович, Ігнат Шия, Хома Святкович“ (Жерела I, передм. 11). Висновок, що ті „чужеродці“ були справді чужеродці і як такі належали до первісного складу дворища, видаєть ся мені занадто поспішним. Одно те, що вони являють ся на ґрунті колишнього дворища пізно, в часі його розпаду, і ніщо не дає нам підстави до припущення, що вони (зглядно їх предки) були там уже в часі першого оселення; а друге те, що їх чужеродність може підлягати поважним сумнівам. Наведу для прикладу ось який випадок із Мшанця турецького пов. Первісно одноцільне „обійсте“ старого Пірнака лишило ся по його смерті (десь у першій чверті XIX в.) його синам Миколі й Грицькови, які під батьковою рукою жили разом. По батьковій смерті вони розділили між себе батьківську хату й ґрунт, не розмежовуючи його, але докладно знаючи, котру частку уживає один, а котру другий. Діти Миколи сиділи при батькови, але до дочки пристав зять Цмай і для нього перероблено хату з стодоли, на тім самім обійстю. І Грицькові сини живуть із батьком у його половині дідівської хати, але один ходив по заробітках, був на Угорщині, потім вернув, оженив ся і дістав прозвище Коваль; він побудував собі нову хату на батьківській половині обійстя, а прозвище прилипло до нього так, що пішло і в офіційальні документи. Отже протягом якого півстоліття, при австрійських порядках, на однім Пірнаковім обійстю опинили ся крім Пірнаків Цмаї і Ковалі, а про те всі вони одна рідня. Ще в швидшім темпі могло се діяти ся давнійше, коли прозвища міняли ся нераз протягом одної генерації і не було майже ніякої сили, що спинювала б їх швидку переміну.

Я уявляю собі повстанє і розвій дворищ ось яким способом. На дівчих або опустілих землях осідає сім'я; все, що перед нею і за нею — терен її діяльності; вона не потребує

відмежовувати, „відкопувати“ своєї займанщини ні від кого иньшого; що потрафить обробити і зужиткувати своїми силами, те її; росте в ній число робучих рук, то в міру того збільшається й її займанщина. Та ось число голов у сім'ї переходить якусь звичаєм усталену норму: або батько старієть ся, або невістки не можуть погодити ся в одній хаті (найзвичайніший мотив розпаду „великої сім'ї“ в наших часах), і батько відсаджує чи то одного чи більше синів на бік. Він не потребує задля сього ущерблювати землі свого дворища; досить буде, коли він допоможе синові, що вже очевидно має й свою власну сім'ю, побудувати нову хату та заснувати десь у догіднім, ближшій або дальшій місці нове дворище. Така органічна, можна сказати — семейна кольонізація може тривати довго, цілі століття, поки старчить пустої, незаселеної, а під примітивну управу здібної землі. Ми бачимо з ревізії 1565—66 рр., що декуди в глухих, лісистих кутах нашого краю сей процес трівав ще тоді. В любачівськім старостві королівський ревізор із 1566 р. говорить про с. Жуків, що тамошні селяни „mają rol niepomiernych 'y łak dosyć, bo orzą kędy chcą i kędy się im podoba, i pasą kędy wola ich“ (Ж. III, 263); той же ревізор не без певної досади зазначає, говорячи про с. Радруж, що там селяни „maią rol niewymiernych y łak bardzo wiele, a wszakosz według zwyczaju starego zowac to dworzyszczami, co który dzierży, płaci każdy czynszu po groszy 12“ (Ж. III, 266). Подібним способом висловлюється ревізор і про села Кобильниця руська, Кобильниця волоська та Пруси, а в Люблинці вичисляє всі дворища з їх старими назвами, тільки тут вони вже поділені між кількома господарями так як у Стрийщині ¹⁾✓

¹⁾ Коли сей погляд правдивий, то ми мали би підставу думати, що наші села в своїй теперішній формі повстали не вчасніше XV в. Дворишне землеволодіння вело за собою будоване хуторів серед широких ланів належних до дворища, отже щось подібне, як теперішні англійські ферми розсіпані по управних полях. В разі ворожого нападу людність покидала ті незахищені домівки і ховала ся по лісах, болотах або в укріплених городах. Тільки з повстанем панських та королівських фільварків, з якими людність дворищ була звязана ненастанними економічними, а далі й юрисдикційними звязками, та в міру ступневого розпаду дворищ і осаджування нових осель уже на „помірних“ ґрунтах і в залежности від волі та вигоди двора повставали ті села, де центром являється панський двір, а селянські хати тягнуться більш або менше тісно здовж вулиці чи шляху, що веде до двора. Сліди давніших розкиданих осель, будованих не з огляду на вигоду пана, а з одиноком оглядом на догідність господаря, лишили ся декуди в розкиданих каракатицею подільських селах, де поодиноким лапкам каракатиці відповідають тзв. кути, які часто й мають іще старі назви, взяті від дворищ,

Комплікація в тім розвою дворищ, що в дальшій лінії довела до їх розпаду, могла йти і йшла фактично з двох боків — від зверхніх економічних обставин, і з нутра. Коли не стало місця до засновування нових дворищ на „непомірних“ пустогонах, коли одна група дворищ, звязаних із собою більш або менше близькими вузлами свояцтва, зіткнула ся з другою групою дворищ иньшого роду, аж тоді виринала конечність розмежовання обопільних посіlostий. Та се ще не була головна річ; далеко важнійший вплив на спиненє первісного росту дворищ мала інтервенція польського уряду, наданє сіл з усею хліборобською людиною шляхті і заведене по селах шляхотських та королівських фільварків. За сим пішло перемірюване дворищних земель та обкroюване з них того, що виходило по над нормальну по польським традиціям міру „лану“ (більше менше наших 16 моргів). Що таке перемірюване не обходило ся без опору з боку селян, на се натякають слова ревізора з р. 1566, що люди з Кобиль-

що були їх первісними гніздищами. Дещо подібне можна завважити і в старих гірських селах, прим. у Бандрові старосамбірського пов., де різко впадає в очи контраст між безладно, але живописно розкиданими по узгір'ю хатами руських селян і витягнуеною до шнура по обох боках вулиці новішою німецькою колонією. Пор. про се М. Грушевський, Історія т. I, ст. 318—319, а також мої уваги в брошурі *Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland*, Wien 1905, ст. 27.

¹⁾ Що старі дворища сягали далеко по над ту міру, можна бачити з того, що говорить королівський ревізор 1565 про с. Лозину львівського староства: „*Tam ziemianie albo manowie* (нім. *Mannen*, люди обовязані до військової служби) *zasadzeni byli na iednem dworzisku*, а іако з strony urzędu lwowskiego *wykładają*, że to *area* zwano *łan* rolej, а ktemu *plac szeroki* і *obszarów kilka*, ktorzy też *powinność mają* jako і *jaśniący* (а про ясниських „манів“ сказано на попередній стороні, що вони „*winni jachać na straż na granice tatarskie, wołoskie і węgierskie czasu trwogi*, albo kiedy *pan starosta lwowski rozkaże*, w łowy także *gdy pan starosta jedzie*, *powinni z nim jachać*“), і w łowy także *powinni jachać z panem starostą lwowskim*... Ktorzy *służkowie* przy rewizyi okazowali *panom rewizorom* *possessyą* wielką na *przerzeczonej* *dziedzinie*, która nie tylko *łan*, але *kilkanaście łanów* ma w sobie tam na *dziedzinie Łozińskiej*, і *placów* mało nie *pół wsi*; на *którem* to *dworzyszczu*, jako oni *zową*, nie tylko *sami manowie*, *których* jest *kilka*, але і *kmieci* *mają* *kilka* w tej to *wsі Łozinie*. Nad to *od kilku lat*, *wyrąbawszy lasów і dąbrow* *dosyć*, на *które się oni mienili mieć przywilej*, *poczeli* sobie *drugą wieś sadzić*, w *której już* *kmieci osiadło* *przez dwadzieści citra-ultra*, а *tak za tem dworzyskiem* *nadanem* *okkupowali* *tak wiele gruntu* *pospołu*, że *go jest* w *kilka mil* w *objazd*“ (Ж. III, 377, пор. М. Грушевський, Історія V, 98). Очевидно мова тут про виємковий факт захоплення великих обширів пустої землі людьми упривілейованого стану; інтересне лише те, що вони покривали ту свою окупацію популярною назвою дворища, очевидно бачучи, що й дворище займає немалий шмат землі і не надійючи ся ніякої контролі.

ниці руської „romiaru mieć nie chcą“ (Ж. III, 283). Так само в Добрянах щирецького староства люди „upornie gwałtem zbraniaią się“ робити панщину „i romiaru nie przyieli... y role dzierżą indefinitę“ (Ж. III, 364). Отсе замкнене території для нових дворич і обкросне старих дворич змушувало селян у міру розросту родини ділити дворича що раз на менші часті, „прути“, півланки і т. д.; се й зазначає в однім випадку виразно ревізор, кажучи про с. Вроців львівського староства, що там люди „maiąc role niepomierne wedle dawnego zwyczaju, ktore per familias suas rozdzieliwszy sobie zową ie dworzyszczami“ (Ж. III, 348).

Та, як сказано, була також внутрішня причина, що йшла паралельно до тої самої мети. Маю тут на думці категорію „сябрів“, „сусідів“ та „підсусідків“, „потужників (posiężnych)“ та „поплечників“, яких у многих сторонах у XVI в. стрічаємо на територіях давніх дворич. Як уявляти собі повстане сеї категорії людей і їх відносини до первісних основателів і властителів дворич?

Судячи по аналогії сучасних відносин у наших селах я склоняв ся б бачити в них щось подібне до пізнійших комірників та халупників, осаджених чи то на двірських, чи на громадських ґрунтах. У кого з яких будь причин не було своєї сім'ї, хто не міг оснувати собі нового дворича або примістити ся при своїм роді, впрошував ся до чужого дворича, і то або в комірне, то б то так, що жив разом із тамошньою сім'єю в одній хаті, разом працював і так само як иньші члени сім'ї користував ся заробленим добром, або в халупне, коли у нього була своя невеличка сім'я (жінка без дітей, або дрібні діти): господарі дворича будували йому на своїм ґрунті хату, він жив тут і провадив собі окреме хатне господарство, міг годувати на власний ужиток дещо скоту, але робив разом із родиною господарів на їх ґрунті; за се відповідно до умови одержував свою пайку готових плодів, не маючи одначе ніякої претензії до дворичного ґрунту. Се був би стан зовсім аналогічний до стану фільваркової служби, що живе на тзв. орнарії (*ordinarium* — усталений звичаєм чи умовою вимір готових плодів на цілорічний прожиток). Розумієть ся, що з часом, коли ті підсусідки засиділи місце в дворичах, до яких були прийняті, а ще до того коли обовязкове в краю право змінило ся, вони відіграли немаловажну ролю в розпаді старих дворич, уриваючи для себе не тільки ті „халупища“, на яких сиділи, але певно по змозі й більші або менші пайки ріль та сіножатий.

Погляньмо тепер, що дає нам для пізнання дворищного устрою студійоване імен і прозвищ їх властителів. Найбільше зближені до первісного стану дворища в 1566 р. маємо, здається, в любачівському старостві; на жаль ревізори не описали їх детально з виємком села Люблинця (Ж. III, 258—260). Із 20 описаних тут дворищ одно належить до попа, а друге до тивуна Павла Левковича — оба в неподільнім посіданю. Маємо тут іще п'ять неподільних дворищ: Климківське — його властитель не названий; Жуківське — властитель Лука, по прозвищу не названий; дворище Неліпово — властитель Ониско Керчак — чи який свояк первісного осадника, від якого пішла назва дворища — невідомо; дворище Трохимово — „na niem tylko sam Trochim żywie“, очевидно дворище недавно засноване, назване ще за життя свого основника його хресним іменем; дворище Леухово (в польському тексті *Lieucho*), на ній живе Йосько (мб. Йосиф) не названий по прозвищу. По над се стрічаємо ще неподілені дворища в стрийському старостві, прим. у Лисятичах двор. Тивонцьове, де сидить Возний із синами (Ж. I, 178) та двор. Колодчинське в Стриганцях, де сидить Мисець Васильцьович (Ж. I, 183). Та що в обох сих разях прозвища властителів далекі від назви дворища, то можемо догадувати ся, що вони лише припадково опинили ся без поділу в руках якихось пізнійших наступників первісного осадника. Тут же стрічається згадка про ново основані дворища, прим. у Пятничанах стрийського стар., де читаємо: „Na to są dwie dworzyszcza nowo posadzone przy lesie od roku, na nich mieszczą — na pierwszym Anton, Harasim, Kuzma, Iwan Markowicz, na drugim Choma Pawlików, Iwan Markowicz, Harasim Hryniewicz, Dasko Lisiatycki, Iwan Lisiatycki“ (Ж. I, 185). Очевидно назва дворища приложена до тих осад уже в новім значіню; се вже були дворища осаджені старостою на розмірених королівських ґрунтах, хоча число осаджених господарів, а властиво по часті більших семей, що господарювали спільно, велить догадувати ся, що своїм розміром ті нові дворища хоч троха зближували ся до старих.

Дворищ, яких властителі носять прозвища близькі до основників або до тих людей, від яких дворище одержало свою назву, маємо аж десять у Люблинці; навівши назву дворища, ревізор наводить лиш імена хресні властителів, велячи догадувати ся прозвища ідентичного з назвою дворища, отже двор. Кошелевичево, на ній живе 6 господарів: Курило, Івахно, Паско, Мошорик, Варина, Іван — очевидно всі Кошелевичі; дв. Костя-

ківське, на нїм живуть Стаско, Паско, Василь, Іван scil. Костякові або Костяковичі; дв. Яремеївське, на нїм Клим, Ілаш і Роман, scil. Яремеї; дв. Недоїдково, на нїм Нестор, Луць і Трохим, scil. Недоїдки і т. д. Інтересне тут дворище Жуковичівське, на яким сидять Хведір і Труш Жуковичі; в тім самім селі о пару меж маємо дворище Жуківське, неподілене, на яким сидить Лука, мб. також Жукович. Сама собою насуваєть ся догадка про тіснійший звязок тих дворищ: перший осадник Жук, від якого його дворище прозвало ся Жуківським, відсадив своїх дорослих синів Жуковичів на окреме дворище, а одного сина лишив на старім. Се могло стати ся з кінцем XV або в початку XVI в. Анальогічної формації та з тогож часу будуть мабуть і деякі дворища стрийського староства, головню в Стриганцях двор. Масківське, де сидять Василь, Ониско, Тимко, Хведір і Іван scil. Масковичі, двор. Зенівське, де сидить, як сказано виємково виразно, Марко, Янко, Яцко та Ян Зеновичі (Ж. I, 183). В Пятничанах маємо двор. Степаново, на яким сидить Проць Степанович, отже можливо син первісного осадника, і Галька, мб. його тітка, що одержала по смерти брата якусь часть його дворища; що се не сестра Проця, виходить із того, що вона або звалась би по чоловіці, або жила би разом із братом; сюдиж належить у селі Вовні двор. Клебанківське, на якому сидять Ілько, Хведір, Демко й Андрій — scil. Клебанковичі (Ж. I, 188). На те, що з одного первісного дворища виходили основателі нових дворищ, наводить нас факт, що прим. у Стриганцях стрийського стар. існували два дворища Свинчинські, хоч лише в одному з них ревізія застала ще безпосередного спадкоємця назви першого основателя Свинки — Олексу Свинчича (Ж. I, 183). У другім Свинчинськім дворищу, заснованім правдоподібно одним із синів того Свинки, жили вже господарі з иньшими прозвищами. В тім же селі маємо також два дворища Олісїєвські, але в жаднім із них нема господаря з назвою виведеною від першого фундатора. Виразнійше видно, як дворища виростали в міру наступства генерацій тої самої сім'ї, на селі Угерську, де маємо дворище Лехнівське, засноване Лехном, і окреме дворище Лехновичеве, засноване Лехновичем, очевидно одним із синів того Лехна (Ж. I, 187). Там же маємо знов два дворища Ігнатівські, а в Вовні одно дворище Юрівське, а друге Юрківське. Тому, що ті дворища названі від імен хресних тай ще таких частих у наших селян, як Ігнат та Юрко, можна заквестіонувати їх належність власне до сеї категорії дворищ оснований ступнево відсаджуваними членами одної сім'ї.

В більше скомпліковану, отже й старшу формацію вводять нас ті дворища, де обік властивців із назвами виведеними від першого основника являють ся властивці з іншими прозвищами. До таких належать у стрийськім старостві в Лисятичах двор. Бубликівське, де обік Стеця Бубликовича живуть Прокіп Оначкович та Васко Вівсяник із чотирма синами (Ж. I, 179), двор. Рибчино, де живе Васко Рибчич, потомок основателя Рибки, а обік нього Місь Петрикович, Йосько з Іваном, Курило з Івахом та Гриць Яревич; у Кавчім Куті двор. Артимовичів, де окрім Василя Артимовича та якогось Артимця сидять господарі з іншими прозвищами; тамже двор. Харцьово, де живуть три брати Харцьовичі (в рукоп. через помилку Ханцьовичі), та ще якийсь, мабуть нерідний, може стрийний брат їх Іван Харцьович і якийсь Оначко без прозвища (Ж. I, 181); в Стриганцях двор. Юрковичове, де сидить Іван Юркович, а обік нього Марко Леськович та Йоско Іванович; двор. Пищельникове, де обік Бориса Пищельникова живуть іще чотири господарі з іншими прозвищами; двор. Свинчинське, де живе Олекса Свинчич і Стецько Калагурів; двор. Прибишово, де живе Василько Прибишович, а крім нього один Лукачович і один Павлович; двор. Ляхівське, де обік одного Ляховича сидять два господарі з іншими прозвищами; двор. Голубцівське, де обік двох Голубовичів живе один Пищельник; дворище Калагурово, де обік Петра Калагуровича живе Петро Дмитрович із братами; двор. Хведосове, де обік одного Хведоса живе один Ляхович, один Горденчич і Василь Царинного (Ж. I, 183). Як дивити ся на сю мішанину прозвищ господарів на сих дворищах, було вже сказано висше; могли се бути по части приймичі, по части сябри та підсусідки, що з часом, засидівши місце на чужім дворищі, поробили ся панамі його часток. На те, що значна їх часть були приймичі, отже через жінок члени сім'ї первісного основника, маємо інтересні свідощтва між прозвищами властивців дворищ у деяких селах стрийського староства. І так у Стриганцях у Свинчинському дворищі обік Олекси Свинчича живе Стецько Калагурів, очевидно виплодок тамошнього таки Калагурового дворища; інший Калагурів, Стаско, живе в Павловичевім дворищі, а Сенько Калагурович у Голубківськім; іще один Калагурів, Матвій, живе в Міцівськім дворищі (Ж. I, 183). Із Пищельникового дворища Хведос Пищельник пристав до Голубцівського дворища, із Васильцівського Артимець Васильців до Олїєвого, а Мисець Васильцьович до Колодчинського дворища. Із Ляхівського дворища Антін Ляхович сидить у Наумців-

ським, Андрій Ляхович у Міцівським і ще один Андрій Ляхович у Хведосівським дворищі — очевидно се не були рідні брати, могли бути стрийні, або в дальшій (батьківській) лінії посвоячені. Від Царина, що живе в Пищельниковім дворищі, пішли Цариничі Яцко та Кость, що живуть у другім Свинчинським дворищі, а від котрогось із них походить мб. той Василь Царинного, якого стрічаємо в Хведосівським дворищі; якийсь їх свояк Івасько Царинський сидить на безіменнім, може недавно заснованім півдворищі. Так само в Пятничанах із Олексиного дворища, яке засіли Гарасим Андрейович і Хома Андрейович, пішов очевидно той Даско Андрейович, якого бачимо в Антонцьовім дворищі (Ж. I, 185). В Угерську із Збросківського дворища Іван Зброскович сидить у Озарківським, Петрик Дашкович із Дашківського в Матяшівським дворищі (Ж. I, 187). Нарешті дальший ступінь занепаду родової єдності дворища виявляють нам ті дворища, де вже ані одно прозвище не нагадує назви первісного основника, як прим. Брюсенське дворище в Лисятичах, де живуть три брати Паращата, два брати Йовчата і Стець Пашкович, або Ковальове дворище тамже, де живуть Матвієві сини Василь, Гнатко й Артим та Лаврик Ляхович (Ж. I, 178). Таких дворищ маємо в стрийським старостві в тих селах, де ще занотовано старі назви дворищ, досить багато. Та се вже остатній ступінь в еволюції дворищного володіння землею; швидко, через одну-дві генерації, забуваєть ся стара назва дворища; якийсь час серед змінених обставин землеволодіння держить ся ще тямка, що тут, де позаводжено лани та півланки, було колись дворище осаджене на непомірній землі, де люди „орали де хтіли і пасли де хтіли“, а в XVII в. вже й ся згадка забуваєть ся.

Та не вжеж се все не фантастика? Не вже на таким сипкім та нетривкім матеріалі, як прозвища, можна будувати акись висновки про еволюцію форми землеволодіння? Думаю, що кождому, хто прочитає розвідочку дра В. Охримовича про прозвища в Сенечолі та сумежних гірських селах, хто оцінить характер тої людової традиції схопленої „на сирім корені“ і зміркує, з яким тонким почутем людська память у тих прозвищах закріплює звязок поколінь між собою, і в таким прозвищі як прим. Оленинець береже память баби Олени, матери і верховодниці роду, її сина Оленича і її внука Оленинця, — той певно позбудеть ся значної часті свого скептицизму. Та не забуваймо, що ті теперішні людкові прозвища, надавані народною памятю лише по старому звичаю, непотрібні при офіціальних, закріплених у документах,

являють ся тепер лише культурним пережитком, а колись були зовсім не тим! Не забуваймо, що в тих давніх часах, коли повставали і розпадали ся дворища, для селян не було ні табулі, ні ґрунтових книг, ні князівських чи королівських надань, а одиноким потвердженням їх права на володінє сею чи тою частиною землі була „людська память“ і то не лише льокальна, а також часова. „Мене тут люди знають з діда-прадіда“ — говорить іще й тепер наш чоловік з почутєм справедливої гордості. Ся людська память закріпляла ся в родовім прозвищу чоловіка і воно від разу виявляло його як сина такого то всім відомого батька, як унука такого то всім памятного діда, як члена такого то дворища. Воно було свого рода документом, і через те нам зрозуміло, чому люди так дорожили ним, не дозволяючи ані в виговорі, ані в писаню ні в чім змінити його первісної форми, хоч вона нераз різала непривичне вухо або око своєю дивоглядністю та на позір неорганічністю (пор. німецьке Schmidt, Meyer або Mair, Schimmelpennig і т. и.). Придивляючи ся прозвищам наших селян із половини XVI в., занесеним у ревізію, бачимо, що патро- і метронімічні прозвища держать ся майже виключно властителів ґрунтових, головно властителів старих осель, цілих іще, або ледво минулих дворищ. Люди, що кублять ся біля панських фільварків, на нових, панських осадищах, на слободах, халупках та при панській службі, о скільки попали в ревізійний операт, або зовсім не мають прозвищ і значать ся тільки іменами хресними, або мають свої, індивідуальні, ними самими набуті прозвища, що виразно свідчать про брак у них місцевої родової традиції. Натомість там, де традиція дворищного володіння землею ще жива, хоч навіть фактичні дворища вже щезли, бачимо сильний розвій і велику ріжнородність прозвищ патро- і метронімічних, бачимо старанне розріжнюване відтінків у формах тих прозвищ, які велять нам догадувати ся за ними ріжниць у віці та ступні свояцтва. Дорослий син, що має вже свою сім'ю, без огляду на те, чи сидить разом з батьком і працює на спільнім господарстві, чи відійшов на своє власне господарство, називаєть ся інакше від недорослих сиріт, що стративши батька чи матір мусять чи то самі порати батьківське господарство, чи то підлягати вітчимови. Він буде Іван Ігнатович, а недорослі діти його брата, також Ігнатовича, вже будуть Ігнатовята.

Що до національності людей оселених на дворищах, то судячи з прозвищ і хресних імен нема майже ніякого сумніву, що величезна більшість їх — Русини. Чи в таких прозвищах,

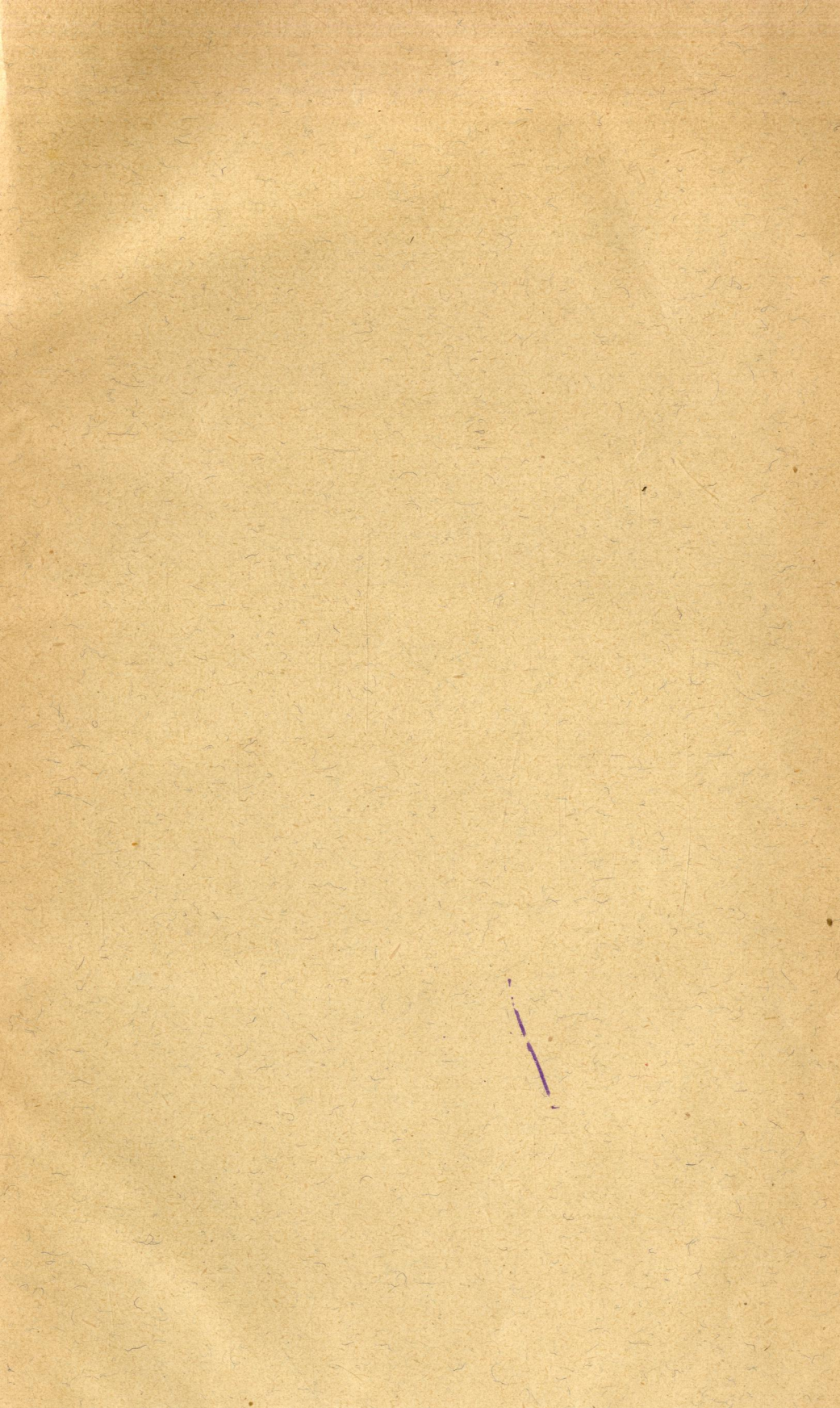
як Ляховичі, Волошинчата, Турчинята, Угрини і т. и. шукати відгомонів спорадичної кольонізації чужих елементів ще в XIV—XV в., коли засновувалися відомі нам дворища, про се ще може бути суперечка. Пригадаймо, як про се говорить кобзар у Шевченкових „Гайдамаках“: „Та який я Волох! Був у Волощині, тай прозвали Волохом“. Богато таких „чужонародних“ прозвищ могло повстати аналогічним способом, хоча, розуміється, не можна виключати й тої думки, що були тут і факти чужої кольонізації, може хоч би в тій формі, що якийсь зайшлий Лях чи Волошин чи Турчин (звісно, Славянин із турецької держави) пристав до якогось дворища, зжився з сім'єю і з часом заснував власне дворище прозване його іменем. Лише в деяких місцях, де руська людність стикається з польською, над долішнім Сяном, у стар. Замхівським маємо вказівки, що дворищна форма володіння землею давно колись була практикована частиною мазурської людности, чи може краще сказати, що мазурська кольонізація, напливаючи сюди, переймала у Русинів і їх форму володіння землею. Вказівки на се лежать власне лише в прозвищах тих типів, про які тут говоримо, при чім імена хресні наскрізь латинські. Се бачимо майже лише в однім селі Луковій, де сидять на чвертях лану *Lukasz Jurczę, Piotr Hanczę, Janek Jurczę, Szezęsny Jurczę*; між бартниками являється *Maciek Onuczę, Zych Jurczę, Jan Brołczę, Jakob Dereczę* (Ж. II, 215—217). Виразної згадки про дворища тут нема; натяком на їх існування в давнішій часі можна би вважати хіба ту записку ревізора, що тут люди „*acz ról maia dosyć, a wszakosz winia sobie być łanów 23*“, знач. село було давне, не осаджене на помірних ґрунтах і розмір ланів був більший від звичайного польського. Як бачимо, сліди не зовсім ясні і не певні; можна би припускати, що ті Луківські люди якимось випадком попереходили на латинство і попримали польські імена хресні, але й се сумнівне, бо форма, в якій подані ті імена, вказує, що вони говорили між собою по польськи. Може спеціальний дослід з актив і місцевої традиції вияснить би тут дещо більше, — операт ревізії не дає підстави до дальших висновків.

Окидаючи оком загал прозвищ інтересних для нас типів, помічених у ревізії королівщин з р. 1565—66 переконуємося, що майже всі вони належать до другого типу нашого поділу. Прозвищ третього типу з укінченням на *ят, ьат* у тій ревізії майже не стрічаємо з виємком хіба одного-двох; я завважив лише Яцка Демчинят у Сторонні, Озиминського ключа (Ж. I,

282), — при нїм сказано, що він сидить на половинї лану. Інтересно, що прозвищ того типу не зазначає ревізія навіть у сяніцькій старостві, коли тимчасом у реєстрі злочинців сяніцького гроду ми стрічаємо їх уже починаючи з 1557 р. (Regestr zloczynców стор. 54). Поступаючи в тім реєстрі чим раз далї, ми знаходимо чим раз більше прозвищ власне того типу. Так само в опублікованих д. Томашівським актах з р. 1648—49 аж роїть ся від прозвищ того типу особливо на підгірю коло Калуша, Самбора, Дрогобича, де ще в половині XVI в. ревізія зовсім не зазначувала їх. Що се значить? Менї здаєть ся, що генетичний звязок прозвищ третього типу з другим типом безсумнівний, та zarazом безсумнівний звязок повставання тих прозвищ із остаточним розкладом дворищної форми володіння землею. В половині XVI в., коли дворища ще доживали свого віку хоч не в первісній формі, то хоч „поділені між родиною“, тип людей відірваних від сього гнізда, але звязаних іще з ним родовою традицією, тип, так сказати, ізгоїв дворища, продукт його розкладу, ще тільки зароджував ся і в операт ревізії попадав рідко, в тих виємкових випадках, коли такому „Демченяти“ удало ся таки заснувати собі своє господарство хоч на половині панського чи королівського лану. Тих, яким се не вдало ся, ігнорувала ревізія, але вони тим частїйше попадали в ріжні реєстри злочинців, поки не появили ся густою хмарою в актах у справі розрухів 1648 року.

Др. Іван Франко.

И 34.021

Ф $\frac{I}{\Pi-776}$